
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

A BARBARICVM ÉLMÉNYHÁTTERÉRŐL

Jung Károly: *Barbaricum*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1991

A vers születésének a misztikumát is csak úgy vagyunk képesek felfogni, mint ahogyan Ottlik Géza a regényét: az már rég létezett, megvolt, mielőtt még az író megírta volna fejezeteit, bekezdéseit, mondatait. Talán nem tévedünk, ha Ottlik írói tapasztalatát Jung Károly versgyűjteményére alkalmazva azt mondjuk, hogy a *Barbaricum* darabjait sem az alkalmi ihlet, nem a pillanattal múló lírai hév táplálja, s hogy azok nem egy átmeneti lélekállapot tükröcserepei. A versek gondolati, képi és asszociációs terének a vizsgálatából sokkal inkább arról győződhetünk meg, hogy azok lényegi tartalmi, mint afféle történelmi üledék, mint időtlen ösélmény, már rég ott rejtettek költőnk énjének geológiai mélyrétegeiben, s onnan szólítja elő őket a jelen, amelynek ő csak véletlen, akaratlan részese, osztályosa, elszenvedője. Nem biztos hát, hogy jó úton jár az olvasó, ha e költői világhoz úgy közeledik, hogy üzeneteit dekódolja, lefordítja az aktualitások nyelvére, élményanyagát behelyettesíti adott élethelyzetünkbe, vagy pedig éppen abból vezeti le motívumait, érzés-, eszme- és gondolat tartalmait, noha érthető és tagadhatatlan, hogy éppen az ilyen érintkező mozzanatok visszhangoznak bennünk a legerősebben. Csakhogy a versalkotás korántsem ilyen egyszerű folyamat, s tudvalevő, hogy a költészet funkciója sem merül ki a külső ráhatások öntudatlan tükröztetésének alapműveletében. Goethe óta mint fogalmilag tisztázott esztétikai sarkigazságot emlegetjük, hogy a költő nem egyszerű eo hárfá vagy valamilyen „együtt rezgő”, „ráhangzó” közeg, így aztán a vers sem csupán egy időben és térben kijelölhető s megnevezhető lélektani pillanat lecsapódásaként jön a világra, hanem úgy és ott, ahogy a *Barbaricum* címadó szonettjének sugalmazó erejű metaforájában olvassuk: „bent az emlékezetben”. A térbelinek látszó kép feloldása s azonosítása egy valóságos lokalitással hasonlóképpen félrevezethet, mert nem konkrét földrajzi térségre s az egyedül arra jellemző emberi mozdulatra utal, hanem mindenekelőtt egy történelemtől determinált lelki tájat határol be: „... a limesszel szemben / ahol felérnek / A jajok az égig / a barbár áll lesben”. Az ember örökölt és idült kórállapotának lírai megfogalmazásáról van tehát szó ezekben a versekben, nem pedig „vértoluláshoz hasonlatos heveny indulat” kitöréséről, ahogy a költő maga beszél a verseit indukáló lelki mozgalmak természetéről, de még csak nem is valami álruhás maiságról. Időszerűségét másban, éppen

időtleniségében próbáljuk megragadni. A „Farkasokká lettünk immár” felismerése ugyanis konok következetességgel kíséri ezeket a verseket, a tegnapiakat éppúgy, mint a jó évtizede jegyzetteket, mintegy annak bizonyágául, hogy nincs jelentős líra (a legőszintébb, a legközvetlenebb, a legspontánabb sem az) gondolati táptalaj, konstans költői szemlélet és világos állásfoglalás híján, amit – megítélésünk szerint – a történetfilozófia szintjén képvisel. S ez kitapintható az összes struktúraelemben: a fogalomkészletben, a szóhasználatban, a gondolatanyagban, a formai mozzanatokban, a képalkotás módjában egyaránt, bármily változatos is a versek megmunkálása, technológiája, nyelvi kiképzése. Sőt: úgy látjuk, gyakran éppen a szonett zárt fegyelmzettségétől az ösztönös versképződményekig, a klasszikus szigorótól a posztmodern ötletszerűségig terjedő tágasság adja a „barbár” (értsd: nyers, vad, durva, kemény, érdes) hangulatok legfontosabb hatóanyagát. Az akháj hajók, a római cohorsok, a koturnuszok, rétorok, héroszok antikizáló fogalomtárra minden erőltetés nélkül szerveződik a „barbaricum” egységes képzetkörébe, együtt a „hullásítás” neologikumajval: a modern „hamvasztóipar” lánctalpaival, robbanómotorjaival, gépfegyvereivel. Éppen úgy, mint ahogy szorosan együvé tartozónak érezzük a nagy gonddal kimunkált és feszes szonettformákat a „vállból tüzelő” szabadversekkel, az áhítatot a cinizmussal, az eloquentiát az argotikumokkal, a klasszikus magyar költészet frazeológiai örökségét a legegényibb expressziókkal. E hangnemmodulációk ellenére is egységes, egynemű, azonos sugallatú könyv Jung Károly *Barbaricum*: a maga eszközeivel mind a harminchat versben az úgrásra kész történelem éri utol tragikus jelenünket. Megdöbbenésünket az váltja ki, hogy minden bonyolult erőátviteli mechanizmus nélkül közvetlenül is hat, mozgósít, megrázza intellektuális és érzelmi valónkat, ráébreszt emberi alacsonyágunkra, javíthatatlan és örök barbárságunkra. A versek olvasója, ha nem is mindig logikai kapcsolódásukból, hanem sokszor csak a képzetek, fogalmak és jelentések amorfi halmozódásából, a véletlennek és rendezetlennek látszó elemek találkozásából, de félreérthetetlenül megérzi a vers sugallatait. Így aztán nem is az értelmezésük, a fogalmi megközelítésük teszi lehetővé birtokbavételüket, hanem a ráhangolódás oldottsága, mintegy igazolva azt a megfigyelést, hogy a vers hatásában él, s magyarázatása nem mindig jó ajánlólevél a számára. „Használati utasításra” a *Barbaricum* olvasásához nincs szükség, már csak azért sem, mert Jung verse a maga lábán jár, nem szorul a műelemzés ortopédiai segédeszközeire. Az ilyen típusú költészet egyébként is legtöbbször a profanizáló „megfejtések” veszélyének van kitéve, amelyek még abból is korunkra vonatkozó alúziókat vélnek kihallani, ami a legáltalánosabb érvényűnek bizonyul a költő ember- és világlátásában. Nem a versről versre haladó értelmezés a célunk tehát, mindössze az, hogy három egymással belsőleg összefüggő lírai darabbal érzékeltessük a kötet háromdimenziós terét és idejét: a címadó verssel a jelzett életérzés genézisét, a költő kelet-európai helyét kereső versével a kiteljesült jelent, az Anabázissal a lehetséges kifejtet vízióját.

Költőnk konkrét látványból induló, induktív szerkezetű verssel intonálja kötetét. Látozóink központjába két tárgyat helyez: az egyik egy vörös cserépedény, amelyben egykor életadó magvakat, vizet, netán bort vagy olajat tárolhatott a gazdája, az élet folyamatos fenntartásának biztosítékait. A másik egy kőbalta: fegyver, szerszám, munkaeszköz – egy másfajta képzetor tagjai. Mai szemléletünk számára mind a kettő csupán régészeti lelet, amelyre cédula kerül, törzskönyvi iktatószám, adatok: időpont, mérték, helymegjelölés, nevek, leírás. De a vers mélyén, csak sejtethetően, az árokpartra vetett történelem holt rekvizitumain túl, a mai „kései barbár” ideghálójában, tudatvilágá-

ban, emlékezetében még elevenen él az az egykori, az *igazi*, a lesben álló prehistorikus őstönként, a tárgyak valamikori lehetséges birtokosa, aki nem vonult el a múzeumok homályos szögletébe, üvegszekrényrel elszigetelve korunktól, hanem itt van köztünk, bennünk, velünk azonos lényegként. Elképzelhető persze a látvány jelképsorának és alkotó elemei összefüggésének másféle értelmezése és feloldása is, de a poliszémiára, a szó többértékűségére ezúttal is mint az igazán jelentős költszet értékjelzőjére kell hivatkoznunk. A kötet versei azonban a lehetséges jelentésváltozatok ellenére is egységes gondolatvilágot idéznek fel az olvasóban: csak a kelléktár, az eszközök, a fegyverek változnak, az emberi cselekvés természete, medre, folyamatai és irányai – maga a történelem – változatlan, mint ahogy az ember is, aki csinálja. Vagy talán nem is csinálja, az csak csinálódik, őstönöktől vezetettve, tudat és értelem híján. A kőbaltától a láncaltapas vaskoloszusokig a történelem csak lineáris kiterjedés: az ember életében, gondolkodásában, intellektuális képességeiben, következőleg erkölceiben, lelki funkcióiban, hajlamaiban nincs haladás, s csak merő fikció a megelőző állapothoz mért minőségi változás. Mintha csak a „saját halottjának” tekintett Sinkó Ervin – E. Iszidorovics – sugalmazta volna neki, hogy nincs történelem, történelmi tapasztalat, fejlődés, előrelépés, emelkedés, szellemi, értelmi gyarapodás, művészeti, esztétikai evolúció, egyedül vak, nyers, öntudatlan történés van, s az sem áll, hogy a történelem visszatér, megismétlődik, hisz el sem távolodott önmagától: benne folyamatosan ugyanazok a tudattalan erők reinkarnálódnak. Nyilvánvaló, hogy nem maga ez az őstönvér történetfilozófia vagy annak eredetisége, a költő tényleges vagy vélt „igazsága”, bölcséleti álláspontjának a helyessége képviseli a *Barbaricum* költői értékeit, mert mindez csak *tárgya* lehet a versnek, s mint ilyen magára a történelemre s a filozófiára tartozik. A költszet szempontjából más a fontos: a tárgy által kiváltott érzés és gondolat katartikus átélése, hitelessége, a felismerés döbbenete, ami aztán mozgásba hozza egész intellektuális és érzelmi énjét, sajátos nyelvi-esztétikai alakba öltöztetve ezt a bensőséget. S éppen ez az, amit Jung a legmagasabb szinten valósít meg, néhány darabjával az egyetemes magyar líra legjobb teljesítményeivel egyenrangúan. A mondottakból ered tehát Jung „történelmi pesszimizmus”, amit a Hová lehet a költő Kelet-Európában? című versében rendkívül tömörséggel így fogalmaz meg: „Az abortált múlt, az elvetélt jelen lesz maga / A temető: kikapart méhű jövő; kannibál műremek”, amit az ember történelem néven ismer. Természetes hát, hogy a kötet darabjaiban folyton ott érezzük a sarkunkban lihegő századokat: amikor leginkább „mai”-nak látszik, hirtelen megvilágosodik, hogy valójában időtlen dimenziókban jár, s nem tudjuk, hogy a „pokolvaras” történelem érte-e utol jelenünket, vagy mi kanyarodtunk-e vissza hozzá; a „kelevézes” népek alakítják-e a mi életünket, vagy a miénk áramlik-e vele azokéba, saját képünkre és hasonlóságunkra formálva az övékét. Mindenképpen tudjuk azonban, hogy mi magunk vagyunk e verses világ lírai hőse, tárgya, alanya, kárvallottja és mártírja.

Az általunk önkényesen kialakított lírai triptichon harmadik részében, az Anabázis, sirató című versében a költő magától értetődő természetességgel készíti el a mérleget, az említett létérzékelésből levezetett történelmi összegezést, a bölcséleti sommázatot. Azt a panorámát villantja fel, amely a kikapart méhű jövőt kínálja, s amelynek fenyegetése elől egyedül a visszavonulás lehet a kiút. Nem véletlen és szeszélyes ötlet hát, hogy versei sorába beiktatja az *anabázis* Xenophóntól származó fogalmát, amit itt egyféle igazságszolgáltatásnak, ítélethirdetésnek is érzünk mindazok után, ami eddig érzéki képekben tárult elénk. Pedig csak szelíd, majdnem meghitt hangulatú képek sorjázának a versben: „Olajos tengelyen kúszik itt az este, / Kúszik át a kertbe, s a virágok teste / Lehajlik terhétől: tetemét befedi a sötét.” A vers képei ellentmondani látszanak a „bá-

zisba” visszavonuló vert hadak szenvedéssel teli ábrázolásának, amiről a görög író-hadvezér beszél a maga Anabázisában. De nemcsak a kép, a verses és a prózai előadás, az ábrázolásmód különbözteti meg egymástól a két anabázist, a „visszavonulás” e két formáját: a versét és az emlékiratét. Alapvető az eltérés a lényegük, az alapjelentésük között is. A bölcs görög hadvezetés értelmesen irányította defenzívájában, okos hadmozdulataiban az egyedül lehetséges emberi cselekvés már-már a diadallal egyértelmű – emitt a végpusztulás komor képe rémlik fel belőle: az önpusztító, a gyilkos ösztön, a barbár értelmetlenség újabb bizonyítéka: „Mibe került, mibe, ez a zajos anabázis? / S mibe majd az újabb, ami biztos, a másik? / Ha majd elhagyatnak nők, gyerekek, falak, // Halott barátok; s akik már alszanak / E komor időben. S minden, ami kint ázik / Az esőben. Íme végül – a végső anabázis.”

Bányai János lényegre tapintó lektori szava, amellyel a kiadó útjára bocsátja a könyvet, fölmenti az alkalmi recenzenst attól, hogy újra kijelölje a „nosztalgiaföldrajz” határvonalait, leverje a karókat Jung Károly költői birtoka körül, listára szedje példázatainak, jelképszótárának konkrétumait. Érdemesnek tartanánk azonban, hogy egy versani megközelítésű szakkritika megvizsgálja az általunk struktúraelemeknek nevezett összetevőket is, amelyek közül mi ezúttal a *Barbaricum*nak mint nyelvi műalkotásnak csak egyetlen mikroelemét említjük meg, mivel úgy véljük, hogy az a „formai” alkotórész is a költői önkifejezés egészét szolgálja.

Költőnk érdekes és hatásos „fogással” érzékelteti időélményünk zűrzavarát, széthullását, felbomlását. Teszi ezt oly módon, hogy nem a grammatikai idő szokásos jeleivel, formai eszközeivel, a létige szabályos, nyelvtani rendszerbe illő használatával él. Költői célja ugyanis az időkategóriák egybejátszása; az, hogy az elbizonytalanodott, önmaga káoszába süllyedt kelet-európai térség emberének lélekállapotát jellemezze, ami éppen e sajátosságai folytán nemcsak obskurus eszmék, de költői ihletek számára is rendkívül termékeny táptalaj. E szövevényes létérzékelés bemutatásának a lehetőségét ismeri fel abban, amit Nagy László nyomán a „nyelvben bujdosás” megnevezéssel illet, s ezért tágitja ki a költői játéktér határait nyelvtanon túli térségekre is: „Úgy tűnt, sikerült a cselszövés: / megtanultam vanni, lenni; megtanultam / ellenni, megenni; lennitlenül, vanatlanul, / lennetlenül. De: ohne haben, ohne sein, / s főleg: ohne leben, meg: ohne lieben. / Leginkább: jelen lenni jelenlétlenül.”

SZELI István

EGY TALÁLT NYELV MEGTISZTÍTÁSA

Tandori Dezső: *Koppar köldüs*. Holnap Kiadó, Budapest, 1991

Nincs kulcsom a *Koppar köldüs* rejtjeleihez. Másoknak se nagyon van, úgy hallom. Legfeljebb a költő tudja a kulcsot, de el nem árulja. Miért is árulná el? Ez azért mégsem a Csokonai Lili esete. Bár az sem tehető csak úgy félre, hogy egyszeri ötlet, amire később emlékezni se nagyon lehet.

A rejtjelfejtéshez mégis van vezérlőelv a *Koppar köldüs*ben. A József Attila- és a Jékely Zoltán-idezet a 7. oldalon, aminek eredeti olvasata – ha éppen nincs kéznél a József Attila- és a Jékely-kötet – megtalálható a könyv végén, a Londoni mindenszentek után, az utolsó lapon. Azért is fontos, hogy az utolsó lapon, mert a kötetben nincs tar-